

Deák Attila – Gaylhoffer-Kovács Gábor – Jakab Attila – Papp Szilár – Szatmári István

A Középkori Templomok Útja új ékszerdobozai

A Középkori Templomok Útja elnevezésű tematikus útvonalat azzal a céllal alakították ki öt évvel ezelőtt, hogy a Kárpát-medencében egyedülálló vallási és kulturális örökséggel ismertesse meg az érdeklődőket. A korábbi lapszámainkban már bemutatott kezdeményezés, az elmúlt évek során is dinamikusan fejlődött. Most két látogatóbarát templomával ismertetjük meg olvasóinkat.

A gacsályi református templom

A falu egykor a Gutkeled nemzetségbeli Gacsályi családé volt, amely a legnagyobb és egyben az egyik legkorábbi templomépítő családok egyike a régióban a Gutkeled nemzetség volt. A Gutkeled nemzetség által emelt templomok közül kiemelkedik a gacsályi református templom és a zajtai római katolikus templom, amelyek a szatmári Erdőhát legszebb műemlékei.

A templom több, jól elkülöníthető építési periódusra bontható. Az első templomépítési ideje a XIV. század eleje, ebből az időből csupán a torony és a hajó nyugati falának északi szakasza maradt meg. A torony hatszintes, főpárkányig emelkedő első három szintje négyzet alaprajzú, feljebb azonban nyolcszög alakúba megy át. A nyugati falban nyílik a csúcsíves záródású kapuzat. Az első templomnak a hajójához kelet felől egyenes záródású szentély kapcsolódott, a hajó és a szentély sarkait pedig átlós irányú támpillérekkel

erősítették meg. A 16. század második felében, a második építési szakaszban a torony és a nyugati hajófal egy részének kivételével az akkor már romos régi épületet elbontották és a helyén egy új, a korábnál hosszabb és szélesebb templomot emeltek. A toronyhoz kapcsolódóan új hajót építettek, melynek keleti végéhez, egy diadalívvel elválasztott, gótikus boltzattal ellátott szentélyt toldottak. A szentély, valamint a hajó nyugati sarkait támpillérekkel erősítették meg. A szentély északi oldalához egy négyzet alaprajzú sekrestyét építettek. 1717-ben tatár csapatok dúlták fel a térség településeit, köztük Csengersimát és Gacsályt is. A súlyosan sérült templom szó szerinti újjáépítése 1734-ben kezdődött, és csak 1759-ben tudták befejez-

A felújított gacsályi templom délkelet felől
(Fotó: Csutkai Csaba)

Gacsály és Vámosoroszi a Szamosközben

A gacsályi református templom a régészeti kutatások alatt (Fotó: Mudrák Attila)

ni. 1902-ben kezdődött el és 1911 végén fejeződött be a templom építésének negyedik szakasza. A mai templom ennek a felújításnak az állapotát mutatja.

2013 és 2014 között zajlott le a templom legfrissebb helyreállítása a Középkori templomok útja program részeként a Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program támogatásával. A beruházás részeként az egykori középkori arányok visszaállítása érdekében fölmagasított falakoronára került az újjáépített tetőzet. A munka során minden részletében megújult a torony és a hajó. A templom új téglaburkolatot kapott, amelyet a nyugati karzat alatt az eredeti középkori szintre süllyesztettek, a hajóban pedig a burkolatban vannak jelezve a régi templom alapfalait. A belső falfelületek vakolatát úgy képezték ki, hogy azok mutassák az építéstörténeti periódusokat.

Az épület falkutatása során a kutatók érdekes jelenséget figyeltek meg. A vakolat leverése után a téglafalakban – másodlagos felhasználásban – kőből készült szerkezeti elemeket találtak befalazva. Ezek egyértelműen a 16. század elején épült templomhoz

Vámosoroszi, karzat a gótikus szentélyben (Fotó: Kovács Zoltán)

tartoztak, s csak annak részleges elbontása után falazták be azokat az előkerülési helyükre. A legérdekesebbek azok a nagyméretű faragott kövek voltak, melyeket nem lehetett besorolni a templom korábbi építészeti emlékei közé. Ezek a kövek vélhetőleg a szomszédos Császló településnek már a középkorban elpusztult monostorából származnak. Ezt a – talán bencések által alapított – monostort valamikor a 12. század végén alapíthatta az itt birtokos Káta nemzetség. Az oklevelek szerint az épület 1350-ben már romos volt. Pusztulása után Császló, valamint a környékbeli falvak lakói nyilván „kőbányaként” hasznosították a templomot, s így kerülhettek az említett faragványok a templom falába. A köelemek egy része a kutatás során kiemelésre került, többségük azonban továbbra is a helyén maradt.

A templom eredetileg 172 táblából álló festett kazettás deszkamennyezete 1759-ben készült. Ebből ma mindössze 46 tábla látható. Amit most Gacsályban látunk, az csupán töredéke egy hatalmas mennyezetnek. 172 táblájával a környék legnagyobb mennyezete volt, méretében messze felülmúlta a vele nagyjából egyidős csengeri, csengersimai és gyügyei társait. A gacsályi templom kazettás mennyezete a kárpátaljai Técső, de leginkább Sonkád famennyezetével hozható kapcsolatba. A 20. század eleji felújításkor a megőrzött kazettákat a templom új mennyezetére erősítették.

Vámosoroszi református temploma

A református templomot Szabolcs és Szatmár vármegyék legnagyobb templomépítő, és politikai szempontból is legjelentősebb családja a Báthory család építtette a 15. század második felében, késő gótikus stílusban. Ennek emlékét őrzi a vámosoroszi templom, egyik zárókövén is látható a sárkányos Báthory címer.

A szentélyt az eredeti gótikus hálóboltozat fedi, amely már több mint ötszáz éves. Az északi és a déli fal közepén lévő boltozat vállköveit pajzsok díszítik. Az északkeleti és a délkeleti sarokban a pajzsok helyett igen egyszerűen, tagolatlan formákkal kialakított, háromszögletű emberfejek láthatók. A gótikus templomépítészet egyik legfontosabb, készítőitől talán a legnagyobb tudást megkívánó szerkezete a boltozat, pontosabban az ún. bordás boltozat volt. A boltozatok kialakulásának elsősorban gyakorlati oka volt. A tűz jóval nehezebben rongálta meg őket, mint egy famennyezetet, s ha a fa tetőszerkezet kigyulladt, a boltozat megvédhette a templom belső terét a katasztrófától. Vámosorosziban a két zárókövet díszítették is, az egyik zárókövet Krisztus-fej, a másik sárkányos Báthory címet ábrázol.

A templom másik látványossága a most befejeződött falkép restaurálásnak köszönhető, amely szintén a Középkori templomok útja program keretében valósult meg egy Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program finanszírozásában. A szentély keleti falára, a templom legfontosabb he-

lyére a Bűnbeesés képét festették. A szentélyben lévő karzat mögött lévő, 1604-ben festett naiv népi festményen a bűnbeesés története elevenedik meg. A szentély keleti falán olajkoszorúval keretezett fát lehet látni a rátekeredő kígyóval, amit az összülők vesznek közre. Jobbra Éva, balra Ádám bűnbeesése látható, amint az almáért nyúlnak. Technikája és stílusa alapján egyértelmű, hogy nem középkori freskóról van szó. Készítésekor itt még nem volt karzat, ezért mindenhol jól lehetett látni. A 16. század végén, a 17. század elején készülhettek a szentélyben és a hajóban feltárt latin nyelvű gótikus, bibliai idézeteket tartalmazó falfeliratok. A reformátusok a Szentírást helyezték a hitélet középpontjába, ennek megfelelően képek helyett a Bibliából vett idézetek kerültek a templomok falaira. Vámosorosziban legalább 10 ilyen felirat volt. Különböző időben készültek, és talán nem is voltak egyszerre láthatók. A 2014-es restaurálás során ezeket teljesen feltárták, és ha töredékes állapotban vannak is, nagy részüket tudjuk értelmezni. Mindegyik latinul van, ami arra utal, hogy a reformáció korai korszakában keletkeztek. A korábbiak a díszes, vörös betűkkel írott részletek. Ezek a Bűnbeesés-falképpel egyszerre készülhettek, a 16. század második felében.

A templomot kívül-belül díszítő festések is a reformáció után készültek. Egyszerűségük ellenére figyelemre méltók, nemcsak, mert kevés ilyen festés maradt meg hazánkban, hanem azért is, mert jól mutatják a református díszítőművészet kettős gyökerét: a gótikus hagyomány biztos alapján kezdik használni a „modern”, reneszánsz motívumokat.

A templom a későbbi időkben sok viszontagságon ment át. 1662-ben a szatmári német várórség tett benne nagy kárt, majd a második tatárjárás idején, 1717-ben felgyújtották, tető nélkül maradt, és csaknem egy évszázadig romokban állt. Csak 1784-ben építették újjá, a hajó mennyezetét kazettákkal ékesítették, amelyeket 1936-ban rossz állapotuk miatt el kellett távolítani. Ma ezt a kazettás mennyezetek formavilágát idéző új mennyezet helyettesíti. 1794-ben készült el a szentély karzata, 1806-ban pedig az L-alakú nagyobb karzat, mindkettő népi díszítőfestéssel. Rendkívül szép a templom Mózes széke, melynek támlája két nagyméretű virágdíszes kazettából áll. Különösen gazdag mintájú a templom hangvetője, amely 1794-ben került a szószek fölé. A szószekkorona Vasvári Ódor Gábor keze munkáját dicséri.

1819-1823 között a korábbi fa harangláb helyére téglából készült, nyolcszögletű tornyot építettek, mely ritkaságnak számít. A 36 méter magas barokk tornyot eleinte vörös zindely fedte, ma vörösréz borítja. 1890-ben a templomot kívül-belül újravolták. Ekkor még olvasható volt a templom déli oldalfalán a nyitott eredeti templombejárat ajtóhomlokzatába vésett, 1633-ból való latin felirat: „Aki jól ismeri Krisztust, elég az, ha egyebet nem tud is. Aki Krisztust nem ismeri, semmi az, ha mindent ismer.” 🙏

A gacsályi templom nyugati homlokzata a műemléki helyreállítás után
(Fotó: Csutkai Csaba)

A bűnbeesés képe a vámosoroszi templom szentélyében
(Fotó: Kovács Zoltán)

Vámosoroszi református temploma
(Fotó: Kovács Zoltán)